

Олександр Рокіцький
канд. істор. наук,
доцент кафедри фізики
ТНТУ ім. І. Пулюя,
м. Тернопіль

Василь Шендеровський
доктор фіз.-мат. наук,
професор,
пров. наук. співроб.
Інституту фізики
НАН України, м. Київ

Петро Ясній
доктор техн. наук,
професор,
член-кореспондент
НАН України,
ректор ТНТУ ім. І. Пулюя,
м. Тернопіль

ПРАЦІ ІВАНА ПУЛЮЯ – ДЖЕРЕЛО СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИКИ

(до 175-річчя від дня народження Івана Пулюя)

Трагедія України полягає в тому,
що нею управляють ті,
кому вона не потрібна.
М. Грушевський

Тяжкий і навіть трагічний шлях судилося пройти *Іванові Пулюєві*, одному із найвидатніших фізиків та інженерів-винахідників Європи і світу. Його творча діяльність є яскравим прикладом згубного втручання імперської політики в науку, культуру й життя окремої людини. Адже серед багатьох визнаних світом вчених України його ім'я замовчували чи не найбільше. Але Бог і доля не відвели своїх теплих долонь від України, від Івана Пулюя. Дочекалася душа українського вченого визнання в незалежній Україні.

Нині вже всім відомо, що Іванові Пулюєві для світової слави було б досить того, що він збудував першу в Австро-Угорській імперії електростанцію, керував запровадженням трамваю у Празі, вдосконалив телефон, підійшов близько до пояснення природи електрона, спричинився до епохального відкриття й пояснення природи Х-проміння і вперше довів важливість застосування його в медицині, провадив роботи з ураном, написав понад 50 наукових праць. Іван Пулюй був технічним радником цесаря *Франца-Йосифа*. Сконструйовані ним апарати відзначено найвищими нагородами на всесвітніх і міжнародних виставках, а теоретичні праці з електродинаміки змінних струмів лягли у фундамент окремих розділів теоретичних основ електротехніки. Крім того, він разом з *Пантелеймоном Кулішем* й *Іваном Нечуєм-Левицьким* уперше переклав українською мовою Біблію.

Широта наукової ерудиції, глибоке проникнення у фізичну сутність досліджуваних явищ і процесів, рідкісне поєднання таланту експериментатора з високим інтелектом теоретика дає нам усі підстави долучити його ім'я до плеяди тих вчених, які у ХІХ столітті заклали фундамент природничої науки.

Сягнути вершини світової науки, стати відомим громадським діячем, політиком, патріотом спонукала його велика любов до України. Вихований батьками на українській землі, на підвалинах світогляду свідомих українців в умовах бездержавності своєї Батьківщини, Іван Пулюй вже змалечку ввібрав у себе довічну велику любов до рідної мови, історії, культури.

Народився Іван Пулюй 2 лютого 1845 року в містечку Гримайлів Скалатського повіту на Тернопільщині. Містечко розташоване в долині річки Гнилої, притоки Збруча. Відомо, що з початку ХVІІІ сторіччя воно належало великому коронному гетьману *Адаму Сенявському*, який у 1720 році, здобувши для селища маґдебурське право, надав йому самоврядування зі статусом міста. У багатодітній греко-католицькій родині *Оксани Бурштинської* (дівоче прізвище) і заможного і освіченого селянина (був навіть бургомістром у 1861—65 рр.) *Павла Пульгуя* Іван був старшим сином. 1861 року батько Павло змінив прізвище на Пулюй. Хлопця виховували в глибоко релігійному дусі, навчався він спочатку у місцевій школі, а з 1856 року – у класичній гімназії в Тернополі. Навчальний заклад був німецькомовний, а українській мові, як і іншим мовам, відведено лише дві години на тиждень. Іван Пулюй закінчив гімназію 1864 року з відзнакою і за рекомендацією місцевого пароха (та за бажанням батьків бачити сина священником) вступив на теологічний факультет Віденського універ-

Іван Пулюй (1845–1918) – український фізик та електротехнік, винахідник, публіцист, перекладач Біблії українською мовою, громадський діяч. Репродукція з літографії Романа Литвина

ситету. З відзнакою закінчивши навчання, він вступає на фізико-математичне відділення філософського факультету, який закінчив у 1872 році, стає асистентом кафедри експериментальної фізики Віденського університету, а у 1874–75 роках – асистентом-викладачем кафедри фізики, механіки і математики Військово-морської академії в місті Фіюме (нині Рієка в Хорватії).

Восени 1875 року Іван Пулюй виїздить до Страсбурга, де як стипендіат австрійського міністерства освіти поглиблює свої знання під керівництвом професора *Августа Кундта*. 1877 року з відзнакою захищає дисертацію «Залежність внутрішнього тертя газів від температури» і здобуває ступінь доктора натурфілософії Страсбурзького університету в галузі фізики.

Повернувшись до Відня, він стає приват-доцентом Віденського університету, де читає курс молекулярно-кінетичної теорії газів та механічної теорії теплоти і водночас працює асистентом фізичної лабораторії професора *Лянга*. 1881 року відбулася Міжнародна електротехнічна виставка в Парижі, яка мала на меті демонстрацію властивостей і переваг електричного світла. Після неї директор Штаєрової фабрики *Верндель* доручив Пулюю керівництво виробничим сектором дугових ламп. У цей час вечний працює технічним консультантом промислової електротехнічної фірми «Ганц».

1884 року ректорат Німецької політехніки у Празі запросив Івана Пулюя очолити кафедру фізики Німецької вищої технічної школи (нині – Чеський технічний університет). Тут він запровадив курс електротехніки, а кафедру 1903 року перетворив на першу в Європі кафедру фізики і електротехніки. У 1889–1890 рр. вчений був ректором цього навчального закладу, а 1902-го став першим деканом першого в Європі електротехнічного факультету. Керував кафедрою 32 роки (до виходу на пенсію у 1916 році).

Працюючи на ниві світової науки, Іван Пулюй не забував про освітні потреби рідного народу. Після затвердження 1892 року статуту Наукового товариства ім.

Т. Шевченка учений опублікував деякі свої наукові й науково-популярні статті в «Записках НТШ» (Львів), а згодом у «Збірнику математично-природописної секції НТШ» розробляв українську науково-технічну термінологію. Тому не дивно, що його ім'я було серед перших у списку дійсних членів НТШ (1899 р.).

Іван Пулюй як українець вважав надважливою справою свого життя боротьбу за відродження і утвердження рідної мови, яку він розпочав ще юним гімназистом і не припиняв вже будучи поважним сивобородим професором. З часом ця його діяльність набула яскраво вираженого політичного забарвлення. Питання й аргументи щодо захисту української мови Іван Пулюй виклав у серії гострих публіцистичних праць, опублікованих у 1904–1906 роках. Вчений вже тоді сформулював завдання української інтелігенції, пов'язані з проблемами освіти, культури, а рівно ж і з аналізом ситуації, що склалася після перебігу тогочасних подій у Російській імперії.

У цих публікаціях він обстоював національні інтереси українського народу в межах обох імперій, домагався утвердження повноправного культурного, соціального й політичного статусу.

Під тиском української громадськості уряд Австро-Угорщини, яка була демократичнішою, ніж царська Росія, пішов на певні поступки, зокрема прийняв рішення про відкриття українського університету у Львові, а також було дозволено створення кілька тисяч українських шкіл і більше сотні українських друкованих засобів масової інформації, які на початку Першої світової війни закрили з волі царського самодержавства після окупації російськими військами Галичини.

Іван Пулюй закликав українську інтелігенцію до культурної праці передовсім. Так, у роботі «О руський університет у Львові» (1909) він наголошував: «*Організуйте народні кадри, щоб в тих кадрах високо стояв стяг непокорної національної честі й щоб під тим стягом була між людьми єдність і вірність для свого народу, пам'ятаючи,*

що згода буде, а незгода руйнує. Оружжя наше нехай буде просвіта і наука...» Інтелігенція у кожного народу – то «сінь землі», а коли вона «звітріє, то чим же солити»... «За котрим народом вища культура і освіта, за тим і перемога», – так вчений відреагував на царський маніфест в Україні (Емський указ від 18 травня 1876 року). Читаючи працю Івана Пулюя «До дворянства на Україні» (1906), бачимо повне відображення сучасної нашої незалежної вже України, намагання північного сусіда не випустити нашу державу зі своїх «братських» обіймів, бо «відколи Україна з'єдналась з московським царством... Росія завдяки мускульній силі українського народу [постала] якимось дивом перед Європою і перед цілим світом».

Коли вибухнула Перша світова війна Іван Пулюй ще виразніше себе виявив як визначний політик і політолог. Він пише дві праці німецькою мовою – «Україна і її міжнародне політичне значення» (Переклад **Андрія Жовківського**) і «Польські русофіли і масові арешти вірних державі українців у Галичині» (1915) – з тих міркувань, щоб показати німецькій публіці роль Української держави у світовому співтоваристві. Обидві статті з огляду на події, пов'язані зі становленням Української держави, є вельми цікаві насамперед для сучасного розуміння перспективи творення держави.

Ще раніше у статті «Українська національна ідея» Іван Пулюй, розвиваючи міркування Пантелеймона Куліша про майбутнє України, писав, що «на арену світової історії виходить українська державна ідея» (було б дуже корисно прочитати ці статті деяким сучасним академікам-міфотворцям і політикам, які вдень, за ясного сонця, не хочуть бачити української національної ідеї).

Аналізуючи становлення українців у Галичині, вчений на численних фактах показує, що насправді серед поляків на той час було багато русофілів, які вислужувалися перед Росією, але польські можновладці оберігали їх від покарання, використовуючи різні форми боротьби з українством. Іван Пулюй викриває таке фарисейство польської влади у Галичині й обґрунтовує нагальну потребу звільнення України з-під влади царату. На його думку, цього можна домогтися через втручання центральних державних інституцій Австро-Угорщини, спираючись на чинну конституцію держави. Він показує, як українці, що живуть на теренах Австро-Угорщини, жертвують своєю кров'ю і добром на загальну міць держави, і тому уряд повинен робити все для поліпшення становища українців. Це була тактична програма, виходячи з тогочасних умов, втілення у життя української національної ідеї.

У брошурі «Україна і її міжнародне політичне значення» Іван Пулюй зосереджує увагу на аналізі українсько-російських відносин. Коли поставало українське питання, то завше виникала Московія з вимогою не надавати незалежність Україні за жодних обставин, проголошуючи, що українці як окрема нація зі своєю культурою є вигадка ворогів Росії. Пулюй акцентує увагу на тому аспекті, що після «збирання земель» та їхнього нещадного грабунку Московія стала могутньою державою і навіть присвоїла собі назву Русь, а тепер простягає свої руки і до українських земель Галичини, Буковини і Північної Угорщини, щоб і тут «визволити руський народ». На думку Івана Пулюя, Росія становить небезпеку насамперед для Австрії і Німеччини і, без сумніву, для всієї Європи. Вдумуючись у ці слова, написані більше ста років тому, розуміємо їхню слушність, бо тоді, як зрештою і довго ще після того експлуатували тезу про визволення українського народу. І все це робили для виправдання імперської політики Росії.

Вперше статті Івана Пулюя надруковано українською мовою у книзі «Іван Пулюй. Збірник праць» 1996 року (за загальною редакцією професора **Василя Шендеровського**, Київ: «Рада», 712 с.).

Чому ці статті є надзвичайно актуальними, хоч написані вони сто років тому? Цінність їх у тому, що вони співзвучні з нинішнім моментом, коли сила патріотичного руху мільйонів громадян, сотні тисяч волонтерів повстали на захист єдності і територіальної цілісності України, завоювань свободи, дружби усіх етносів і злагоди в країні, а також європейського вибору цивілізаційного розвитку, які ненависні агресорам, яничарам і перевертням. Важливо, що Іван Пулюй ще тоді усвідомив роль України в історії Європи, показав її сутність як європейської держави, зауважив, що це відповідає її ідентичності.

Подиву гідна відданість Івана Пулюя українській національній ідеї. Його переконання про неможливість побудови незалежної Української держави без духовного й інтелектуального злету нації підтвержене вже сьогодні останнім ходом подій, а фахова громадсько-політична діяльність вченого є взірцем для сучасної української національної еліти.

Життя Івана Пулюя засвідчує, що він був великим достойником українства, в якому найбільшою силою зосереджувалася національна свідомість, а його кредо було: «...нема більшого гонору для інтелігентного чоловіка, як берегти свою і національну честь та без винагороди вірно працювати для добра свого народу, щоб забезпечити йому кращу долю».

Пропонуємо читачам журналу для вдумливого прочитання статтю І. Пулюя «Україна і її міжнародне політичне значення». ■

Вшанування пам'яті Івана Пулюя
у Гримайлові. 2001 р.
Скульптор – Микола Обезюк